

**RAAD VOOR HET LEEFMILIEU
VAN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST**

ADVIES

Heropstart- en herontwikkelingsplan naar aanleiding van de COVID-19-crisis

Aanvrager

Minister-Voorzitter Rudi Vervoort

Aanvraag ontvangen op

13 juli 2020

Advies aangenomen door de Raad voor
het Leefmilieu van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest op

2 september 2020

RLBHG

Bischoffsheimlaan 26 – 1000 Brussel

Tel: 02 205 68 68 – info@cerbc.brussels – www.cerbc.brussels

Inleiding

De Raad voor het Leefmilieu (hierna genoemd 'De Raad') kijkt ernaar uit om vanaf augustus 2020 het werk te kunnen hervatten, en opnieuw zijn opdrachten te kunnen behartigen, met name advies geven aan de Regering. De aanstelling van een nieuwe voorzitter en de installatie van een nieuw secretariaat bieden de mogelijkheid om de activiteiten van de Raad voor het Leefmilieu geleidelijk te hervatten. De Raad wijst de Regering echter op de noodzaak om de leden zo snel mogelijk te vernieuwen. De nieuwe dynamische aanpak van de werkzaamheden van de Raad is gebaseerd op een effectieve vertegenwoordiging van alle actoren en organisaties die samen de Raad vormen. De diversiteit van de componenten van de Raad biedt een rijke voedingsbodem tijdens debatten, en draagt ook bij tot de kwaliteit van de adviezen van de Raad aan de Regering. Die vertegenwoordiging wordt momenteel niet langer gegarandeerd en tijdens deze overgangperiode en tot de leden worden vernieuwd, kan de Raad niet beschikken over de diverse expertise van al zijn leden.

Het werkdocument dat ter bespreking aan de Raad wordt voorgelegd, vormt een voorstel voor een heropstart- en herontwikkelingsplan voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest dat werd uitgewerkt om oplossingen te bieden voor de COVID-19-gezondheids crisis op socio-economisch vlak, op socio-gezondheidsvlak en op milieuvlak. Dit plan is opgedeeld in drie hoofddelen en probeert een antwoord te bieden op drie cruciale vragen:

- Hoe kunnen we het engagement voortzetten dat door de Regering en de communautaire en bicommunautaire colleges is aangegaan om Brussel een economische, sociale en milieutransitie te laten ondergaan?
- Hoe en volgens welk model kunnen we een optimale werking van ons socio-gezondheidssysteem garanderen?
- Hoe kunnen we de ruimtelijke ordening van onze stad/ons gewest herdefiniëren rekening houdend met de verschillende functies van de stad: mobiliteit, huisvesting, voorzieningen, economische activiteiten, groene ruimtes en vrije tijd?

Bij dit document horen ook fiches met meer details over de steunmaatregelen voor de sectoren die een socio-economische transitie ondergaan, het sociaal en het gezondheidsbeleid evenals de ruimtelijke ontwikkeling en het milieu.

Zoals werd gevraagd door de Regering bezorgt de Raad via onderhavig document een gedetailleerd advies over deel 3 van dit voorstel van heropstartplan. Dit advies bevat ook opmerkingen van meer algemene aard over de delen 1 en 2.

Advies

1. Algemene beschouwingen

De Raad is blij met een dergelijk plan en met de wil van de Regering om de relance te kaderen in de transitie naar een meer duurzame, geherlokaliseerde en veerkrachtige Brusselse economie. Er is ook opgetogenheid over de diversiteit van de voorgestelde initiatieven voor het milieu.

De Raad stelt vast dat er in grote mate rekening wordt gehouden met het milieuaspect in de post-COVID-relance. Hij betreurt echter dat nergens het milieuaspect wordt vermeld van de door de Regering genomen gezondheidsmaatregelen. **De Raad** vreest immers dat het gezondheidsaspect zal gaan primeren op het ecologisch aspect en dat we straks zullen vaststellen dat we teruggaan naar een massaal eenmalig gebruik. We zien nu al het grote aantal wegwerpmondmaskers in het straatbeeld. **De Raad** moedigt de Regering dus aan om grondiger na te denken over het milieuaspect tijdens het besluitvormingsproces voor het beheer van de gezondheids crisis. Bij uitbreiding roept **de Raad** op tot een meer ecosysteemgerichte aanpak van deze gezondheids crisis. Hij herinnert ook aan de wil van de Regering om, zoals uitgelegd in het BWLKE, het onschadelijkheidsprincipe toe te passen ('no harm principle') bij het nemen van beslissingen, waarbij 'geen enkele actie schade mag berokkenen aan de klimaatdoelstellingen'.

De Raad betreurt wel dat dit voorstel van heropstartplan voor het merendeel bestaat uit strategieën die al bestonden en soms weinig aangepast is aan de huidige situatie en aan de veranderingen die deze crisis ons noopt door te voeren. Niettegenstaande dit plan begrijpelijkerwijze in een urgente situatie werd opgesteld, zou het toch goed zijn bepaalde passages te herwerken om ze aan te passen aan de huidige situatie.

Daarnaast stelt **de Raad** vast dat dit plan bijna niets vermeldt over de coördinatie van de transitie met de gemeenten, en over de betrokkenheid van deze laatste bij het concretiseren van de gedefinieerde doelstellingen. Het gemeentelijk niveau vormt echter een essentiële schakel om de gewenste transitie te stimuleren. In zijn expertisedomeinen energie en klimaat ziet **de Raad** die overtuiging elke dag groeien.

Over thema's zoals ondersteuning van renovaties in de private bouwsector of stadsplanning zou het heel goed zijn voor het plan als er meer rekening werd gehouden met de hefbomen waarover de gemeenten beschikken en met hun noden om die te gaan activeren. Voor die kwesties stelt **de Raad** aan de Regering voor om de lokale actieplannen voor duurzame energie en klimaat, die ontwikkeld zijn in het kader van het Burgemeestersconvenant als een integraal deel van het heropstartplan te beschouwen, en om deze methodologisch en financieel te stimuleren en te ondersteunen.

Ten slotte is **de Raad** positief over de administratieve vereenvoudiging, met name in het circulaire domein, via de voortzetting en de vereenvoudiging van CiRèDe.

2. Beschouwingen per punt

2.1. Een Brussels heropstart- en herontwikkelingsplan

De Raad staat achter de doelstellingen en in het bijzonder deze van de economische, sociale en milieutransitie en de transitie inzake de ruimtelijke ordening, zonder het socio-gezondheidssysteem te onderschatten.

2.2. Stand van zaken van de Brusselse situatie

De Raad waardeert dat er een stand van zaken wordt opgemaakt en dat die regelmatig wordt geactualiseerd. Er wordt aangeraden om met behulp van wetenschappers en communicatiespecialisten een synthetische Brusselse boordtabel te ontwerpen voor het grote publiek om de algemene perceptie te vergemakkelijken.

2.3. De drie centrale uitdagingen van het regionaal project die een antwoord moeten bieden op de crisis

De meest kwetsbare groepen ondersteunen

Uit alle overwogen maatregelen moedigt **de Raad** de nieuwe gebruiken en ruimtelijke ordening aan die kwetsbare groepen in staat stellen hun veerkracht te ontwikkelen door een nieuwe exploitatie van de openbare ruimte (recreatie, sport, stadslandbouw, ...).

De strijd aanbinden tegen de sociale en economische gevolgen van de crisis

De Raad deelt de doelstelling van de Regering om het stimuleren van de economie zo goed mogelijk te koppelen aan de overgang naar een meer duurzame en milieuvriendelijke economie.

Gedragwijzigingen en veerkracht bij toekomstige crisissen

De Raad is blij te kunnen vaststellen dat er ook wordt nagedacht (zie fiches TRAN_5 en ENV_6) over de oorzaken van de gezondheids crisis, en niet alleen over de middelen die moeten worden ingezet om de gevolgen ervan aan te pakken. We moeten vanaf nu inderdaad onze voedingswijze in vraag stellen en we moeten ook de milieu- en de gezondheidsimpact in vraag stellen van 'de vernietiging van de ecosystemen en de uitputting van de natuurlijke hulpbronnen (waaronder de dierlijke), waarvoor de voedingssector grotendeels verantwoordelijk is'. Dit denkproces moet ook gepaard gaan met meer aandacht voor de alarmsignalen uit de wetenschappelijke wereld om de veerkracht van onze maatschappij te garanderen bij toekomstige crisissen.

Wat de toename van de digitale procedures betreft, is het zo dat deze wel een aanzienlijke beperking van het gebruik van papier stimuleren, maar **de Raad** betreurt dat er nergens sprake is van de negatieve milieu-impact van de digitalisering. Het gaat met name om een soort vervuiling die weliswaar onzichtbaar is, maar die CO₂-uitstoot genereert en bijdraagt tot de uitputting van de bronnen en een grote hoeveelheid energie verbruikt. **De Raad** moedigt de Regering dus aan om alle aspecten van de digitalisering in aanmerking te nemen en zich te buigen over het beperken van de schadelijke impact op het milieu.

De crisis heeft onze gewoonten en gedragingen door elkaar geschud. **De Raad** begrijpt de inherente uitdagingen en moedigt de Regering aan om coherente en ambitieuze maatregelen voor te stellen om de inspanningen inzake milieubeheer niet te ondermijnen.

De Raad waardeert ook dat de stimulering van het wijkleven en een terugkeer naar het 'lokale'. Het komt er evenwel op aan om coherent te blijven en om een goed evenwicht te vinden tussen economie en milieu. Het faillissement van kleine lokale handelaars als gevolg van de crisis is een probleem dat snel moet worden aangepakt, en het lijkt niet relevant om de bouw van grote shoppingcentra in Brussel of aan de rand aan te moedigen, die niet alleen concurreren met de kleine handelaars uit de stad, maar die ook heel wat verkeer en dus CO₂-uitstoot riskeren te genereren.

Ten slotte is **de Raad** gewonnen voor een nieuw veerkrachtiger beleid, op alle niveaus inzake organisatie, ruimtelijke ordening en bestuur van de stad. **De Raad** moedigt de Regering dus aan om een regionale en lokale communicatiestrategie te ontwikkelen, maar ook om een grootstedelijke visie te ontwikkelen om een ruimere coherentie te behouden.

2.4. Het combineren van relance, herstructurering en een regionale strategische visie

De algemene beleidsverklaring en het GPDO bevatten reeds de ambitie voor meer stedelijke veerkracht, maar **de Raad** stelt vast dat er te weinig samenhang is tussen de verschillende strategieën op het vlak van milieu en dat bepaalde andere bestaande plannen ook ontbreken (bijvoorbeeld: het afvalplan, het natuurplan, het waterbeheerplan, ...).

2.5. Vijf transversale doelstellingen

De Raad keurt de vijf transversale doelstellingen goed die werden geselecteerd door de Brusselse Regering en is in het bijzonder opgetogen met de tweede betreffende de (rechtstreekse of onrechtstreekse) bijdrage van de maatregelen die werden ingevoerd voor de doelstellingen van het gewest met betrekking tot de strijd tegen de klimaatverandering en voor biodiversiteit.

2.6. Een plan dat wordt uitgewerkt in overleg

De Raad stelt voor om een cocreatie- en begeleidingsproces te organiseren tussen de overheid, de burgermaatschappij, de sociale gesprekspartners, de academici, de ondernemingen en Brusselaars uit alle milieus, dat de Brusselse Regering zou bijstaan bij het nemen van 'post-COVID-19-beslissingen' door deze aanbevelingen te bezorgen. De Regering zou haar communicatie omtrent beslissingen zodoende kunnen versterken.

2.7. Tijdelijkheid van de maatregelen en werkzaamheden

De Raad steunt de Regering in haar wil om mensen en ondernemingen te ondersteunen die zijn getroffen door de gezondheids crisis. **De Raad** vraagt zich echter af of er geen rekening moet worden gehouden met de milieu-uitdagingen bij het toekennen van de financiering. Wordt die financiële steun toegekend aan alle ondernemingen? Of wordt die financiële steun slechts in welbepaalde omstandigheden toegekend (bijvoorbeeld: bij het nemen van maatregelen om de milieu-impact van de onderneming te beperken)? **De Raad** is immers de mening toegedaan dat het in deze periode van

grote veranderingen en aanpassingen verstandig zou zijn om de economische relance en de strijd tegen de klimaatverandering op een meer ambitieuze en innovatieve manier te combineren.

Bovendien heeft de Regering ook vastgesteld dat de bevolking getoond heeft dat zij sterk gewonnen is voor groene ruimtes in het Brussels Gewest. **De Raad** steunt de Regering inzake de inrichting van nieuwe groene ruimtes om zich aan te passen aan de nieuwe gewoonten en verzoeken van de Brusselaars. Hij wijst erop dat er wat dit betreft rekening moet worden gehouden met de impact van het beheer van die ruimtes. Men moet er zich immers van vergewissen dat deze zo milieuvriendelijk mogelijk zullen worden beheerd en onderhouden (natuurlijke zones, verbod van pesticiden, bevordering van de biodiversiteit door het planten van honing dragende planten, mensen sensibiliseren voor het feit dat het verboden is om de aanwezige dieren te voederen, het installeren van voldoende vuilnisbakken, het verbeteren van hun capaciteit en van de kwaliteit van het stedelijk landschap, ...).

3. Beschouwingen per deel

3.1. Socio-economische transitie en werkgelegenheid

De Raad steunt de doelstelling van een economische transitie die bijdraagt tot de regionale klimaatdoelstellingen (koolstofvrije economie, circulaire economie, ...). **De Raad** steunt ook de overheidsopdracht, maar ook de voorbeeldfunctie van de werking van de overheidsinstanties.

Economische transitie

Algemeen stelt **de Raad** voor om:

1. te voorzien in een 'plan van gemeenschappelijke belangen' dat stipuleert welke maatregelen er moeten worden genomen om van Brussel een stad te maken die het algemeen welzijn vooropstelt, met een deeleconomie. **De Raad** vestigt de aandacht op een belangrijke vraag die in dit geval moet worden gesteld: welke steun en welke structuren zijn er nodig om deelinitiatieven te stimuleren ('commoning')?
2. Het ter beschikking stellen van gratis en gedecentraliseerde derde plaatsen overal in Brussel voor de gemeenschappelijke ruimtes ('commons') (communautaire ruimtes, deelkeukens, burgerforums, repaircafés, ...) om zo plaatsen te kunnen stimuleren waar er sociale contacten worden gelegd, ontmoetingsruimtes en plaatsen om in debat te gaan, om na te denken en om van gedachten te wisselen. **De Raad** stelt in dit kader voor om ruimtes te gebruiken die leeg zijn komen te staan ingevolge de COVID-19-crisis, braakliggende terreinen in de stad, en andere niet gebruikte openbare en private ruimtes.

Daarnaast stelt de **Raad** voor om zich niet te beperken tot een energierenovatie, maar om de verbetering van andere stromen zoals water, voeding en afval te integreren, ... om te streven naar duurzame wijken. In dit kader stelt **de Raad** voor om een straat- of wijkrenovatiebeleid uit te werken om gemeenschappelijke projecten te ontwikkelen.

De Raad is ook opgetogen over de wil van de Regering om een collectieve energieproductie te ontwikkelen via hernieuwbare bronnen, via Renolab, maar ook om specifieke aandacht te besteden aan projecten gericht op kwetsbare huurders, mensen of organisaties.

Bovendien vraagt **de Raad** aan de Regering om het innovatiepotentieel uit te breiden dat ruimer is dan het concept om energie te delen, of ruimer dan het concept van collectieve zelfconsumptie. Het Clean Energy Package wordt momenteel omgezet in Brussels recht en voorziet in een hele reeks nieuwe individuele rechten voor consumenten, waaronder het recht om hun teveel aan zelfgeproduceerde energie te verkopen, om deel te nemen aan flexibiliteitsprogramma's, maar ook om op te treden als energiemaatschappij, om energiediensten aan te bieden en/of diensten met betrekking tot energie-efficiëntie en laadstations voor elektrische voertuigen, om te fungeren als leverancier, ... Het zijn al deze rechten die zouden moeten worden getest via deze projectoproep.

Op het vlak van technologie raadt **de Raad** aan om via deze projectoproep niet alleen de zonne-energie te ondersteunen, maar ook de geothermische boringen. En dit om uiteindelijk de Brusselse potentiële boorsites te valoriseren in de geothermische cartografie die momenteel wordt ontwikkeld door Leefmilieu Brussel.

De Raad waardeert ook de invoering van een begeleidingsdienst die onmisbaar is voor innovatieve projecten, waarvan de invoering vaak ingewikkeld en tijdrovend is. De aandacht wordt gevestigd op het feit dat deze bestemd zal moeten zijn voor alle potentiële actoren (burgers, kmo's, gemeenten, ...) van deze projecten.

Als antwoord op de eerder vermelde opmerking betreffende de middelen die worden besteed aan begeleiding neemt **de Raad** nota van het feit dat er geen enkel budget specifiek wordt toegekend aan deze projectoproep en dat het enige voordeel dat wordt toegekend aan de geselecteerde projecten erin zal bestaan dat deze zullen worden begeleid. Hij dringt er daarom sterk op aan om middelen vrij te maken, om voldoende en kwaliteitsvolle begeleiding te bieden.

De Raad beveelt ook aan om de overheidsopdracht goed voor te bereiden, zodat die overeenstemt met de doelstellingen. Voor wat het onderhoud van de openbare ruimte betreft, kan er bijvoorbeeld werk worden gemaakt van het gebruik van elektrisch materiaal voor de bewoners en werknemers.

Voor wat betreft de fiche TRAN_5, is **de Raad** blij dat de Regering de GoodFood-strategie wil versterken. Hij raadt daarom aan om het aspect van biologische voeding meer te laten wegen op de strategie. Ook het begrip 'lokaal' wordt in vraag gesteld. Afhankelijk van het standpunt kan 'lokaal' immers betekenen 'geproduceerd in Brussel', 'geproduceerd in België', 'geproduceerd in Europa', ... **De Raad** raadt daarom aan om dit begrip beter te verduidelijken om een totale transparantie van de aangewende strategie te garanderen.

Steun voor de ondernemers

De Raad feliciteert de Regering voor haar labelproject 'Designed / Made / Grown / Repaired in and around Brussels', maar wil wijzen op het belang om de 'herstellers' te ondersteunen die de kwetsbare groepen de mogelijkheid bieden om de uitrusting van hun woning te behouden, maar die op deze manier ook het consumptiemisbruik beperken door de levensduur van de huishoudtoestellen te verlengen.

Onderzoeks- en innovatiebeleid voor de klimatologische, economische, sociale en solidaire transitie

De Raad moedigt het onderzoeks- en innovatiebeleid aan voor de klimatologische, economische, sociale en solidaire transitie. Hij stelt voor om de onderzoeksdomeinen uit te breiden en sectoren te integreren die momenteel nog sterk geïsoleerd zijn. Naast innovatie in het kader van de renovatie van

gebouwen, moedigt **de Raad** de Regering aan om innovatie inzake hernieuwbare energie te stimuleren in de volgende aspecten:

1. Het opwaarderen van nieuwe/gerenoveerde daken tot multifunctionele daken die door fotovoltaïsche serres kunnen fungeren als dak (bescherming tegen weerelementen), maar die ook elektriciteit kunnen produceren (zonnepanelen), die regenwater kunnen verzamelen voor uiteenlopend gebruik, en die kunnen worden aangewend voor de stedelijke landbouw.
2. Het ontwikkelen van tools voor het maximaliseren van individuele of collectieve zelfproductie, via de automatische synchronisatie van consumenten ten aanzien van de productie.

Perspectiefrijke domeinen voor kwaliteitsvolle jobs voor de Brusselaars

De Raad stelt ook voor om het domein te ontwikkelen van het beheer van de openbare ruimte, dat werk kan bieden aan mensen die initieel laag opgeleid zijn en waardoor men netwerken kan ontwikkelen om dit soort activiteiten te valoriseren die alsmaar relevanter zijn om ons leefkader te beheren en om individuele en collectieve gedragingen te laten evolueren.

Het promoten van de export en het aantrekken van buitenlandse investeringen binnen het gewest

De Raad stelt aan de Regering voor om het Brussels Gewest te promoten als 'centrum voor duurzame investeringen' en om buitenlandse ondernemingen aan te moedigen om te investeren in projecten die verband houden met het milieu, maar ook om het kader en de levenskwaliteit beter te exploiteren in de City Marketing.

Een efficiënte mobiliteit met respect voor de gezondheid en de levenskwaliteit

De Raad stelt inderdaad vast dat de verandering van gewoonten van de Brusselse werknemers en pendelaars bepaalde positieve effecten heeft op het milieu (bijvoorbeeld: de toename van het telewerk en dus de daling van het aantal verplaatsingen). Hij vestigt echter de aandacht van de Regering op het feit dat men er zich van moet vergewissen dat het energieverbruik van de bedrijfsgebouwen afgestemd wordt op de bezetting ervan als men wil dat deze positieve effecten op lange termijn blijven bestaan. Telewerk zal immers ook leiden tot een stijging van het energieverbruik thuis. Het is daarom belangrijk erop te letten dat het energieverbruik van de ondernemingen niet identiek is aan de pre-COVID-situatie, toen alle werknemers aanwezig waren in de vestiging.

De Raad vestigt de aandacht van de Regering op een pervers effect van de huidige situatie: de leveringen van pakjes aan huis die nog altijd gebeuren met traditionele bestelwagens waarvan het laadvermogen nog steeds niet is geoptimaliseerd. Dit punt wordt trouwens aangehaald in de rubriek 'Last Mile'.

Digitale transitie van de Brusselse economie

De Raad deelt de doelstellingen van de Regering maar ondersteunt prioritair de versterking van de digitalisering van de administraties om de prestaties te verbeteren.

Concretisering van de Garantie voor de Jeugd

Aangezien leefmilieu een 'valoriserende' sector is, stelt **de Raad** voor om stages uit te werken zoals al is gebeurd bij sommige administraties (zoals Leefmilieu Brussel of de ARP), maar met opleidingen en valoriserende taken.

Tewerkstelling en opleiding

De Raad wil de Regering wijzen op het potentieel dat aanwezig is bij de Brusselse scholen en universiteiten voor jobaanbiedingen en opleidingen. De Raad stelt voor om een erezaak te maken van het zo snel mogelijk sensibiliseren en opleiden van jongeren, van het beschermen van het leefmilieu, de biowetenschappen en de aanpassing van onze gedragingen om onze bijdrage te leveren aan de milieutransitie.

De Raad wijst op de mogelijkheid om workshops ondernemerschap te organiseren in samenwerking met bestaande projecten (bv. 'staycation-initiatieven' van de VGC), en in het bijzonder workshops om de jongeren te sensibiliseren voor milieubescherming en de milieutransitie.

'Brusselaars bij de overheidssdienst'

De Raad is van mening dat de overheidssdienst als 'borg voor het egalitair beheer van een aantal infrastructuuren en overheidssdiensten die van Brussel een dynamische, inclusieve en aangename plek om te leven maken', zou kunnen worden gepromoot als model voor de milieutransitie. Deze doelstelling van modelvoorbeeld van de overheidssdienst zou zich lokaal al kunnen vertalen in sterke energieprestaties van de gebouwen, en strikte maatregelen zoals het grondig sorteren van afval, het gebruik van gerecycleerd papier voor drukwerk, het verbod om plastic flessen ter beschikking te stellen, het verbod om wegwerpbestek, -borden en -bekers te verkopen/gebruiken in de cafetaria's en de kantines, ... **De Raad** beveelt de Regering aan om de 'success stories' van de Brusselse overheidssdienst onder de aandacht te brengen, om de doelstellingen in de gewestelijke beleidsverklaring over de voorbeeldfunctie van de overheidssdiensten in deze materie te concretiseren en om eventueel nieuwe ambitieuze doelstellingen vast te leggen.

Actieve samenwerking met de andere gewesten en gemeenschappen

De Raad ondersteunt sterk de actieve samenwerking met de andere gewesten en gemeenschappen om de nieuwe gedragingen op coherente wijze te ontwikkelen.

3.2. Sociaal en gezondheidsbeleid

Eerste lijn

De Raad stelt voor om bijzondere aandacht te besteden aan de straatwerkers en de werkers in de openbare ruimtes die heel vaak worden geconfronteerd met ontredderde mensen die leven in de openbare ruimte (ordehandhavers, parkwachters, animatoren, ...).

Strijd tegen dakloosheid

Zie 'Eerste lijn'.

Sociale betrokkenheid en burgerschap

De Raad stelt vast dat tal van verenigingen de openbare ruimtes gebruiken voor kwetsbare kinderen, jongeren en volwassenen voor activiteiten die verband houden met spelen, sport, opvoeding, ... **De Raad** vraagt dus om de bestaande structuren te behouden en ze te versterken.

3.3. Ruimtelijke ontwikkeling & milieu

Operationeel bestuur en efficiëntie van de diensten

De Raad moedigt de overheden dus sterk aan om hun reactiviteit en hun soepelheid te verbeteren om efficiënter en operationeler te worden. De digitalisering van de procedures en de toegang tot informatie zijn een prioriteit, maar bepaalde organisaties en bepaalde werkingsprincipes moeten ook worden herzien (werking in silo's).

Bovendien betreurt **de Raad** dat de voorbeeldrol die de overheidsdiensten kunnen hebben via de milieuclausules in de overheidsopdrachten, in het bijzonder voor overheidsopdrachten voor bouw- en afbraakwerken, niet meer aanwezig is in dit heropstartplan. De bouwsector, en meer specifiek de sector van de afbraakwerken, blijkt heel belangrijk te zijn qua afval door met name rekening te houden met diverse aspecten zoals sorteren, de afbraakmethode, het recupereren van materialen, ...

Participatie

De Raad beschouwt participatie als een essentieel element voor de betrokkenheid van de burgers bij nieuwe praktijken. Er wordt gewezen op de noodzaak om zowel lokaal (op wijkniveau) als regionaal te werken. Opdat het participatieconcept niet zou leiden tot een vertraging van de projecten moet de participatie transparant en continu zijn.

Communicatie

De Raad ondersteunt een intelligente communicatiestrategie die toegankelijk moet zijn voor alle doelgroepen. Het ISOCARP-congres zal bestemd zijn voor bepaalde specialisten, maar zal het grote publiek niet bereiken zonder een aanpassing van de programma's.

Veerkracht

De Raad steunt zeer sterk de ontwikkeling van een strategie van prospectieve veerkracht, gebaseerd op de eerste elementen opgenomen in het GPDO. Deze strategie zou meer aandacht moeten besteden aan de territoriale ontwikkeling van groene/blauwe/bruine netwerken (vegetatie en biodiversiteit/water/grond) door een herbestemming van bepaalde gebieden. Zij zou ook rekening moeten houden met alle cycli van materie en energie die essentieel zijn voor het goed functioneren van de stad. Er worden aan de universiteiten verschillende onderzoeken gevoerd binnen deze domeinen. **De Raad** herinnert bovendien aan de noodzaak om te beschikken over geïntegreerde en relevante netwerken voor het meten van de kwaliteit van het leefmilieu en de levenskwaliteit.

Prospectivisme en tactische stedenbouw

De Raad is sterk gewonnen voor acties die een beter gebruik van het grondgebied mogelijk maken, in het bijzonder het (beveiligde) tijdelijke gebruik van bepaalde sites (die de eerste jaren niet zullen worden ingericht) en die zodoende de mogelijkheid bieden om tegemoet te komen aan de huidige noden en om zodoende te vermijden dat sites niet worden gebruikt.

Voorzieningen

De Raad deelt de mening om vrijetijdsvoorzieningen te ontwikkelen. Hij betreurt wel dat de aangehaalde projecten deze zijn die al jaren bestaan, en dat er geen sprake is van ambitieuze, vernieuwende projecten.

Metropoolvorming/buurtstad/ruimtelijke ordening

De Raad betreurt dat de nota geen positieve visie bevat betreffende de 'metropoolvorming' waarbij verstedelijking, mobiliteit, waterbeheer en landbouw zich op harmonieuze wijze ontwikkelen in rustige

landschappen. **De Raad** dringt erop aan om een dergelijke aanpak te delen met het Vlaamse en het Waalse Gewest.

De mobiliteit

De Raad staat achter de concretisering van het GoodMove-plan en de omkadering en evaluatie van de organisatie van het tijdelijk beheer van openbare ruimtes voor mobiliteit.

De Raad wil ook dat er bijzondere aandacht wordt besteed aan ruimtes bestemd voor voetgangers. De kwaliteit van het wegdek van de ruimtes bestemd voor de mobiliteit van voetgangers voldoet niet in het gewest.

Leefmilieu

De Raad stelt voor om de hervorming van de projectoproep 'Vooruit met de wijk' te integreren, evenals de samenwerking tussen deze projectoproep en andere ondersteunende maatregelen voor de bewoners, zoals Living Brussels (Good Move/Good Neighborhood). De bedoeling zou erin bestaan dat zoveel mogelijk bewoners zoveel mogelijk zouden kunnen worden aangemoedigd om initiatieven te nemen. **De Raad** moedigt de Regering ook aan om meer proactief op zoek te gaan naar mensen die in aanmerking komen voor deze projectoproep in plaats van 'passief' te wachten tot er zich kandidaten aandienen.

Bovendien stelt **de Raad** vast dat dit voorstel voor een heropstartplan slechts in geringe mate dieper ingaat op de energiekwestie. We stellen vast dat het energieverbruik van de Brusselaars globaal gezien toeneemt, en bij uitbreiding leidt tot een toename van de CO₂-concentratie. Niettegenstaande een deel van deze energie afkomstig is van hernieuwbare bronnen, zien we dat de inwoners in Brussel gemiddeld tien keer meer fossiele dan groene energie gebruiken. Die vaststelling brengt **de Raad** ertoe om de impact na te gaan van de afhankelijkheid van onze moderne maatschappij van die fossiele energie, zowel op het vlak van het leefmilieu als op het vlak van de economie.

Er moet immers een duidelijk verband worden gelegd tussen de CO₂-uitstoot en het BBP. De economische groei van onze huidige maatschappij hangt grotendeels af van de beschikbaarheid van fossiele energie, **en de Raad** stelt aan de Regering voor om drie zaken in vraag te stellen:

1. Is het mogelijk om een economische groei zoals we die tot nu toe hebben gekend te behouden en tegelijkertijd onze CO₂-uitstoot te beperken? De COVID-19-crisis gaat momenteel niet die richting uit. We stellen inderdaad een daling vast van ongeveer 5 % van de CO₂ die gepaard gaat met een daling van 7 tot 10 % van het BBP.
2. Welke middelen zouden er kunnen worden ingezet om de afhankelijkheid van onze maatschappij ten aanzien van fossiele energie tegen te gaan?
3. Op welke manier kunnen we een stad ontwikkelen in een wereld die zijn voorraad aan fossiele energie ziet slinken? Hoe kunnen we bouwen aan een veerkrachtige maatschappij in tijden van klimaatopwarming?

4. Beschouwingen per fiche

Enkel de fiches waarvoor **de Raad** opmerkingen formuleert, zijn hierna opgenomen. **De Raad** heeft geen specifieke opmerking over de fiches die niet zijn opgenomen.

DEEL 1: Socio-economische transitie & werkgelegenheid

Fiches betreffende de economische transitie ('TRAN')

Voor wat de fiche TRAN_1 betreft, is **de Raad** sterk gewonnen voor het plan van de Regering om de begeleidingsdiensten te versterken voor perspectiefrijke renovatieprojecten (One Stop Shop).

De Raad stelt zich echter vragen bij de relevantie van de budgetten die worden toegekend aan deze diensten, gezien de doelstellingen die zij worden geacht te kunnen halen. Volgens de renovatiestrategie moet er voor de periode 2030-2050 in Brussel immers bijna 30 miljard euro worden geïnvesteerd in de sector gedurende de komende 30 jaar, of 1 miljard euro per jaar. De verschillende ervaringen inzake renovatieplatforms (One Stop Shop) die overal in Europa worden opgericht, tonen echter aan dat de overheidssteun die zij krijgen minstens 2 % moet bedragen van het bedrag van de werken tijdens de eerste jaren, of in de orde van grootte moet liggen van 20 miljoen euro per jaar om de efficiëntie van die platforms te kunnen garanderen. Het lijkt weinig realistisch dat daarvoor dergelijke bedragen zullen worden vrijgemaakt. Die snelle berekening laat wel toe te wijzen op de noodzaak om de voorziene budgetten opnieuw te evalueren.

De Raad stelt ook voor om een goede coördinatie te garanderen tussen de operatoren van de One Stop Shops en de facilitator voor 'collectieve zelfconsumptie', om zodoende in de voorziene begeleiding een aanpak per wijk te integreren die de mogelijkheid biedt om het fotovoltaïsche element te integreren in renovatieprojecten in een kader voor collectieve zelfconsumptie.

Daarnaast lijkt deze fiche vooral gericht op de renovatie van residentiële gebouwen. **De Raad** pleit voor het feit dat ook niet-residentiële gebouwen zouden kunnen genieten van de ondersteunende diensten. Er zou daarom aanvullend in specifieke acties voor de energierenovatie moeten worden voorzien in de steunmaatregelen voor ondernemers (Deel 1 – Hoofdstuk 2).

De Raad feliciteert de Regering met haar ambities, met name inzake de bouw, via de alliantie van Werkgelegenheid-Milieu-Renovatie en de toename van de energiepremies en het Renolab (cf. fiche TRAN_1). **De Raad** adviseert om deze drie initiatieven zo snel mogelijk te lanceren op korte termijn, als relancemaatregel.

Het valt niet te ontkennen dat, ook al werd de bouwsector niet rechtstreeks getroffen door de federale maatregelen waardoor bepaalde sectoren werden gesloten, de sector toch volop in de klappen deelde van de COVID-19-crisis. Heel wat bedrijven hebben het moeilijk en dreigen failliet te gaan. De bouwsector is trouwens altijd al de motor geweest voor een economische relance. De kettingreactie op de rest van de economie moet niet meer worden aangetoond, en ook de impact op de werkgelegenheid niet, die *a fortiori* lokaal is en toegankelijk voor laaggeschoolde werknemers. Het multiplicatoreffect bedraagt 1,8 indirecte banen voor elke directe baan die in de sector wordt gecreëerd of behouden. Naast deze eerder socio-economische overwegingen is de bouwsector ook een motor voor het beperken van de CO₂-uitstoot (+/- 70 % van de uitstoot is afkomstig van de verwarming van gebouwen) en voor de circulaire transitie waarmee het gewest al enkele jaren geleden is gestart.

Een andere reden waarom die combinatie dringend moet worden gelanceerd is de politieke realiteit en het feit dat we al ver gevorderd zijn in de legislatuur. Als we willen dat die koppeling effect kan hebben voor het einde van de legislatuur, dan moeten we die nog lanceren in de loop van 2020, indien nodig via digitale vergaderingen.

De Raad herinnert er bovendien aan dat een transitie zoals voorgesteld door de Regering met name verloopt via het consumeren en produceren van koolstofvrije energie, en indien mogelijk lokaal.

Bijgevolg is het essentieel om voor de maatregelen in dit plan die verband houden met de ontwikkeling van hernieuwbare energie (bij voorkeur in de handen van lokale actoren) en de energierenovatie van gebouwen aanzienlijke financiële middelen te voorzien die in verhouding staan tot de ambities van het plan.

De Raad is zodoende verbaasd over de geringe budgetten die worden toegekend aan de maatregelen van dit plan (in het bijzonder voor de fiche TRANS_1) die een rechtstreekse impact hebben op deze twee aspecten, ten aanzien van het globaal budget van het heropstartplan. De Raad roept de Regering dus op om de budgettaire middelen voor het plan evenwichtiger te verdelen, gezien de omvang van de energie-uitdaging bij de gewenste transitie en de impact op de jobcreatie (en dus op de economische relance).

Voor wat de fiche TRAN_2 betreft, steunt **de Raad** de Regering in haar wil om een overheidsopdracht te hebben die sociale en milieucriteria bevat. Voor wat de energie betreft, is de keuze door de overheidsinstanties van de gas- en elektriciteitsleverancier voor hun gebouwen een centraal element. In dit kader willen we ook wijzen op het belang om te kiezen voor een leverancier die groene energie aanbiedt en die desgevallend investeert in hernieuwbare energie, en die zoveel mogelijk lokaal verankerd is. De ontwikkeling van energie- en collectieve zelfconsumptiegemeenschappen in Brussel zal zeker een opportuniteit vormen voor de overheidsinstanties om in die richting te gaan.

Fiches over de steun voor de ondernemers ('kmo's')

Voor wat de fiches PME_7 en PME_10 betreft, **ondersteunt de Raad** de ontwikkeling van een meer lokale, meer circulaire, meer koolstofvrije en veerkrachtige economie,

Fiches betreffende de digitale transitie ('NUM')

Voor wat de fiche NUM_1 betreft is **de Raad** gewonnen voor een digitalisering van de administraties via een vereenvoudiging en een versnelling van de administratieve procedures, en een verbetering van de toegang tot opleidingen.

Met betrekking tot de fiche NUM_4 is **de Raad** gewonnen voor de verbetering van de digitale connectiviteit, voor zover deze een beter beheer van de stad mogelijk maakt (verkeer, inzamelen van afval, waterbeheer en beheer van de luchtkwaliteit), maar de Raad vraagt om de technologieën goed te evalueren met het oog op de milieunoden en -effecten.

Fiches betreffende werkgelegenheid en opleidingen ('EMPL' & 'DOM')

Met betrekking tot de fiche DOM_1 betreft, verwacht **de Raad** een vrij harde evolutie van de toeristische sector. Zoals aangegeven in de ontwikkelingsnota stelt de Raad voor om duurzaam te reizen en het erfgoed op te waarderen.

Wat de fiche DOM_2 betreft, is **de Raad** gewonnen voor het ontwikkelen van culturele activiteiten die verband houden met natuurruimtes. De link tussen kunst en natuur is belangrijk om stadsmensen te sensibiliseren voor schoonheid en wederzijds respect. Een aantal recente voorbeelden van

tentoonstellingen in het park van Woluwe, in het park Tournay Solvay, op de Armand Steurssquare, ... kunnen een voorbeeld zijn voor deze dynamiek. Het evenement Parkdesign heeft ook het belang aangetoond om creativiteit in te zetten voor de inrichting van ruimtes, maar altijd met respect voor het milieu en het landschap. **De Raad** is dus gewonnen voor een perspectiefrijk initiatief met betrekking tot cultuur in de openbare ruimte.

Met betrekking tot de fiche DOM_5 staat **de Raad** achter het herstructureringsbeleid van het Brussels erfgoed, maar vraagt hij om het actieterrein uit te breiden naar historische parken en tuinen (rotsstenen van het park van Woluwe, restauratie van het park van Laken en het Ossegempark, ...). Gezien de rijkdom van het natuurlijk erfgoed van Brussel stelt **de Raad** voor om die rijkdom op dezelfde manier te exploiteren als de art nouveau en de musea.

Voor wat de fiche DOM_6 betreft, is **de Raad** gewonnen voor een renovatie- en aanpassingsbeleid van de schoolinfrastructuren om ze duurzamer te maken, zowel qua investering als qua werking (afvalbeheer, waterbeheer, ...). **De Raad** stelt voor dat er in deze projecten ook plaats wordt voorzien voor natuur op school.

Met betrekking tot de fiche EMPL_7 ondersteunt **de Raad** het idee voor het ontwikkelen van een nieuwe logica van speciale technieken, via het opleiden van professionals uit de bouwsector. Het moment is (technisch en economisch) aangebroken voor een volledig zonnedak, soms zelfs aan de noordkant, en om na te denken over het beste lokale gebruik van deze productie voor individuele zelfconsumptie (energiebesparing, verplaatsing van lading, warmtepomp, elektrisch voertuig, ...) en collectieve zelfconsumptie.

1. Deze logica plaatst de elektriciens centraal in het energiebeheer van gebouwen (zowel voor elektriciteit als voor warm water) en vraagt hen om nieuwe methoden te ontwikkelen voor het bepalen van de afmetingen, voor het correct aanpakken van de kwestie van de batterijen en om 'energie-orkestleiders' te worden die in contact staan met andere technici die speciale technieken beheersen (loodgieter, sanitaire deskundigen, chauffagisten, koeltechnici, dakwerkers).
2. Nadat we een uiterst performant kader hebben ontwikkeld, moeten we nu heel performante energiesystemen ontwikkelen. De opleiding moet in functie daarvan worden aangepast. Het WTCB is een referentie-instelling in deze materie.

DEEL 2: Sociaal en gezondheidsbeleid

Fiches over kinderarmoede ('SOSA')

Met betrekking tot de fiche SOSA_22 vestigt **de Raad** de aandacht van de Regering op de rol van animatoren en parkopzichters voor het versterken van de sociale cohesie bij jongeren. Ze werken vaak in een buurt waar ze opgroeiden en worden vaak goed aanvaard door de jongeren.

Fiches betreffende de openbare diensten en de professionals uit de sector ('SOSA')

Met betrekking tot de fiche SOSA_24 ondersteunt **de Raad** het idee om het gewest voor te bereiden op risico's die verband houden met het milieu (hitte en droogte, vervuiling, invasie van insecten, ...). De aanpak van de menselijke gezondheids crisis mag dan wel prioritair lijken, de beheerders van groene

ruimtes beheren al problemen met betrekking tot ziekten of invasies die het gewestelijk biologisch erfgoed in gevaar brengen (tot nu toe zonder gevolgen voor de menselijke gezondheid).

DEEL 3: Territoriale ontwikkeling en milieu

Fiches betreffende het operationeel bestuur ('GOUV')

Wat de fiche GOUV_1 betreft, steunt **de Raad** sterk de doelstellingen voor een snelle digitalisering van de procedures en de toegang tot de stedenbouwkundige informatie.

Wat de fiche GOUV_2 betreft, beveelt **de Raad** vervolgens aan dat deze digitale cultuur ook zou worden ontwikkeld in de andere overheidsinstellingen (Leefmilieu Brussel, VIVAQUA, Citydev, ...).

Fiches betreffende de participatie ('PART')

Voor wat de fiche PART_1 betreft, hecht **de Raad** veel belang aan een participatieve aanpak op alle niveaus, maar hij raadt aan dat de projecten een echte cocreatie zijn, die gezamenlijk worden beheerd om sterke banden te smeden tussen bewoners, gebruikers, verenigingen en projectpromotoren. **De Raad** beveelt ook aan om erop te letten dat de participatieve aspecten toegankelijk zouden zijn voor alle bewoners.

Wat de fiche PART_2 betreft, ondersteunt **de Raad** vervolgens die initiatieven die de positieve aspecten van de stad valoriseren, maar hij raadt ook aan om acties die verband houden met de landschappen in aanmerking te nemen (bv. Garden Tales by CIVA).

Fiches betreffende de communicatie ('COM')

Voor wat betreft de fiche COM_1, is **de Raad** gewonnen voor het houden van het ISOCARP-congres, maar hij stelt voor dat het gewest, via zijn administraties en raden een georganiseerde strategie zou ontwikkelen voor deelname aan de congressen, om het gewest en zijn acties voor te stellen, en om andere internationale vergaderingen naar Brussel te brengen.

Wat de fiche COM_2 betreft, ondersteunt **de Raad** de communicatiedoelstellingen van het stadsproject.

Fiches betreffende de veerkracht ('RES')

Voor wat de fiche RES_1 betreft, ondersteunt **de Raad** sterk de ontwikkeling van het groene/blauwe netwerk. De aandacht van de Regering wordt ook gevestigd op het belang van het bruine netwerk (gronden) dat fundamenteel is, zowel voor het beheer van de biodiversiteit als voor het waterbeheer. Met het oog op een meer ecosysteemgerichte visie stelt **de Raad** dus voor om groene, blauwe en bruine infrastructuren te ontwerpen.

De Raad stelt vast dat de lijst met mogelijke nieuwe ruimtes enkel projecten bevat die al zijn gelanceerd en weinig nieuwe initiatieven. De bevolking wacht waarschijnlijk op een laag frisse lucht.

De Raad ondersteunt de participatieve inrichting van 'pocket parks' in wijken waar er te weinig groene ruimtes zijn, maar ook in andere wijken die wel vergroend zijn, maar waar er te weinig gemeenschappelijke speelruimte of toegang tot de natuur is.

Wat de fiche RES_2 betreft, beveelt **de Raad** sterk aan om de kennis van het gebied uit te breiden op het niveau van de wijken, maar in bepaalde gevallen ook op het niveau van de percelen. Hij waardeert ook de oprichting van een 'Tijdsbureau' en beveelt aan dat dit bureau in zijn preoccupaties, ook de natuur en haar vereisten qua rust of voor kalme periodes integreert (nachtelijke fauna).

Fiches betreffende de tactische stedenbouwkunde ('URB')

Voor wat de fiche URB_2 betreft, is **de Raad** sterk vragende partij voor een nieuwe geactualiseerde versie van een 'Handboek voor Openbare Ruimtes' dat de belangrijkste principes bevat van tal van gidsen met goede praktijken opgesteld door de overheidsinstanties (Leefmilieu Brussel, Brussel Mobiliteit, URBAN, ...), maar op afzonderlijke wijze.

Fiches betreffende de voorzieningen ('EQU')

Wat de fiche EQU_1 betreft, beveelt **de Raad** voor de ontwikkeling van sport- en recreatie-infrastructuren een echte samenwerking aan tussen de gewestelijke (Leefmilieu Brussel, Brussel Mobiliteit), gemeentelijke en andere (BGHM, Citydev, ...) overheidsinstanties om beter in te spelen op de noden en om innovatieve projecten te ontwikkelen.

Fiches betreffende huisvesting ('LOG')

Voor wat de fiche LOG_1 betreft, vestigt **de Raad** de aandacht op het belang van de energieprestatie van gebouwen voor sociale huisvesting met het oog op de strijd tegen de energieschaarste, maar ook op het belang om deze gebouwen uit te rusten met zonnepanelen. En dit om de elektriciteit die wordt geproduceerd door deze zonnepanelen te verdelen onder de huurders, en hen zodoende de mogelijkheid te bieden om te genieten van een groene, lokale elektriciteit, voor een lagere prijs dan de marktprijs.

Fiche betreffende de metropoolvorming ('METRO')

Voor wat de fiche METRO_1 betreft, staat **de Raad** achter de doelstellingen voor het aanpassen van de tools voor een stedelijke wederopleving op het niveau van de wijken (CRU, CQD, DAD, ...), door meer specifiek gebruik te maken van het 'Referentiekader Duurzame Wijk'. Hij raadt ook aan om het beleid om de wijken te herwaarderen aan te passen. Aangezien de wijkcontracten en de contracten voor de stedelijke renovatie zijn opgenomen in dit punt, zou **de Raad** het nuttig vinden om een uitdrukkelijke vermelding toe te voegen om voor dit beleid in meer inspraak te voorzien voor wat betreft de stedelijke renovatiecontracten.

Fiches betreffende de mobiliteit ('MOB')

Wat de fiche MOB_1 betreft, steunt **de Raad** het idee van een Task Force voor het in kaart brengen van de uitdagingen, risico's en opportuniteiten die verband houden met telewerk, in het bijzonder de aspecten met betrekking tot het milieu (wijzigingen van het mobiliteitsritme, verwarming van gebouwen, thuisleveringen, gebruik van de openbare ruimte in de buurt, ...).

Wat de fiche MOB_3 betreft, steunt **de Raad** sterk de concretisering van het optimaliseren van de netwerken. Dankzij de beperking van het verkeer en de snelheden verbetert men het leefkader voor

de bewoners (geluid, vervuiling, veiligheid, ...) maar ook voor de biodiversiteit (herverbindingen), en dit in het bijzonder in de tweede kroon.

Voor wat de fiche MOB_4 betreft, beveelt **de Raad** aan om een goed onderscheid te maken tussen het net met fietspaden voor een snelle en comfortabele mobiliteit voor fietsers, en het wandelnet binnen openbare ruimtes, die ruimtes zijn die worden gedeeld voor een langzame mobiliteit.

Fiches betreffende het milieu ('ENV')

Wat de fiche ENV_2 betreft, is **de Raad** gewonnen voor het inrichtingsproject van de Wiels-site, maar merkt op dat dit project al gedeeltelijk is opgenomen in het BELIRIS-programma met het oog op de uitbreiding van het project langs de hoge berm van de spoorweg. Dit is maar een stukje van een ruimere denkplaat om een grote groene zone te ontwikkelen langs de Zenne, vanaf de Paapsemelaan tot aan de Veeartsenstraat. **De Raad** stelt voor om deze piste uit te werken.

Voor wat de fiche ENV_4 betreft, staat **de Raad** ook achter de projecten voor het tijdelijk gebruik van de openbare ruimte en het verbeteren van haar beheer. **De Raad** stelt voor om deze fiche aan te vullen met een doelstelling met betrekking tot het tijdelijk gebruik van privéterreinen die niet worden gebruikt en die wachten op een bestemming.

Wat ten slotte de fiche ENV_6 betreft, beschouwt **de Raad** dit inrichtingsproject voor groene ruimtes en infrastructuur bestemd voor biodiversiteit en stedelijke landbouw als essentieel, maar men wijst erop dat de ruimtes multifunctioneel moeten zijn en dat er zowel passieve als actieve vrijetijdsactiviteiten moeten kunnen doorgaan (wandelingen, spel, sport, ...) dankzij de inrichting en aangepaste en geïntegreerde voorzieningen. Deze doelstelling past ook in een metropoolvisie van ruimtes waarbij nieuwe valleilandschappen worden ontwikkeld (zie Metropolitan Landscapes¹).

*
* *
*

¹ <https://environnement.brussels/thematiques/espaces-verts-et-biodiversite/action-de-la-region/metropolitan-landscapes>